Халықаралық азаптау құрбандарын қолдау күні: Қазақстан 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар кезінде азаптау құрбандары үшін әділдікті қалпына келтіруді қамтамасыз етуі тиіс

Брюссель, Алматы, 24 маусым 2022 ж.

2022 жылғы қаңтарда Қазақстан бойынша өткен жаппай наразылықтарға байланысты жүздеген адам азаптауға және қатыгез қарым-қатынастың басқа да нысандарына ұшырағаннан кейін бес ай өткен соң Азаптау құрбандары мен олардың отбасылары әділ сот төрелігіне қол жеткізе алмады. Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) жариялаған Азаптау құрбандарын қолдау жөніндегі халықаралық күні Қазақстанның ҮЕҰ Азаптауға қарсы коалициясы (Азаптауға қарсы Коалиция) және Адам құқықтары жөніндегі халықаралық әріптестік (АҚХК) **Қазақстан үкіметін Азаптау құрбандарының әділ сот төрелігіне үндеуіне жауап қайтаруға, олардың істерін тиімді тергеуді қамтамасыз етуге, кінәлілерді әділ сот төрелігі шеңберінде жауаптылыққа тартуға және барлық зардап шеккендерге өтемақы төлеуге шақырады.**

2022 жылғы қаңтарда бүкіл Қазақстан бойынша мыңдаған адамдар жиналып, басым түрде бейбіт наразылық акциялары барысында әлеуметтік және саяси өзгерістерді талап етті. 2022 жылғы 7 қаңтарда Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев құқық қорғау органдары мен қарулы күштердің қызметкерлеріне наразылық білдірушілерді "бандиттер" және "террористер" деп атай отырып, "ескертусіз оқ атуға" **бұйрық берді** және "терроризмге қарсы" операцияны жариялады. Қазақстан Бас прокуратурасының мәліметінше, 2022 жылғы 14 наурыздағы жағдай бойынша, Қазақстанда қаңтар айындағы оқиғалар барысында 230 адам **қаза тапты**, оның ішінде 19 арнайы қызмет қызметкері, мыңдаған адам жарақат алды. Күшейтілген қауіпсіздік операциялары кезінде 10 000-нан астам адам ұсталды, олардың көпшілігі зорлық-зомбылық немесе заңсыз әрекеттерге қатыспады және тек бейбіт наразылық білдіру құқығын жүзеге асырды. Көптеген ұсталғандарға қатысты азаптаулар мен қатыгез қарым-қатынас қолдану туралы алаңдаушылық тудыратын мәлімдемелер кеңінен таралған. Ресми мәліметтер бойынша, қаңтардың оқиғаларына байланысты ұсталғаннан кейін сегіз адам қамауда **қайтыс болды**.

2022 жылғы 6 қаңтарда азаматтық қоғам белсендісі **Дәулет Мұхажанов** Қазақстанның шығысындағы Семей қаласының орталық алаңында құқықтық тәртіп органдарының қызметкерлері наразылық білдірушілерге оқ жаудырған демонстрацияға қатысты. Наразылық білдірушілер дүрбелеңге түсе бастады, ал Мухажанов жерге құлаған, бірақ омыртқасына оқ жарақатын алған қызға көмектесу үшін тоқтады. Кейіннен оған ота жасалды, бірақ ол сал болып қалды және қазір мүгедектер арбасына таңылды. Емдеу кезінде полиция қызметкерлері ауруханаға келіп, оны ұстауға тырысты, бірақ медициналық қызметкерлер оны беруден бас тартты. Мухажанов 17 қаңтарда шығарылған кезде, ол дереу жауап алу үшін жергілікті полиция бөліміне жеткізілді және қазіргі уақытта ол қаңтардағы оқиғаларды тергеу аясында куәгер ретінде қарастырылуда.

This document was produced with financial assistance of the European Union. Its contents are the sole responsibility of the NGOs issuing it and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

Азаптау туралы мәлімдемелерді тиімді тергеуге қабілетсіздік

2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар кезінде үкіметтік емес және үкіметаралық ұйымдар күш құрылымдары мен басқа да құқық қорғау органдары қызметкерлерінің шамадан тыс күш қолдануы туралы өтініштерді ұстамдылық пен жедел және тиімді түрде тергеуге шақырды. Мысалы, Б¥¥-ның бірнеше арнайы баяндамашылары мен Б¥¥-ның басқа да сарапшылары Қазақстан үкіметін "бассыз күш қолдануды тоқтатуға" және "адам құқықтарын сақтауды негізге алған наразылық білдірушілерге қарсы мемлекеттің күш қолдануына тәуелсіз тергеу жүргізуді қамтамасыз етуге" **шақырды**. 7 наурызда Б¥¥-ның Адам құқықтары жөніндегі Жоғарғы комиссары Мишель Бачелет қаңтардағы оқиғаларды мұқият және тәуелсіз тергеуге **шақыра отырып**, Б¥¥-ның Адам құқықтары жөніндегі кеңесінің 49-сессиясында осы жолдауды қайталады.

2022 жылғы 3 наурызда Президент Тоқаев Бас прокуратураға қаңтар оқиғаларына терең тергеу жүргізуді **тапсырды**, тергеу барысында заңның үстемдігі мен азаматтардың құқықтарының сақталуын қамтамасыз ету өте маңызды екенін айтты. Президент азаптаулар мен қатыгез қарым-қатынас жойылуға тиіс екенін, ал Бас прокуратура ұсталғандарға адамгершіліксіз қарау ісіне жүгінетін лауазымды адамдар үшін жазаны қатаңдату жөнінде ұсыныстар енгізуі тиіс екенін атап өтті.

2022 жылғы 14 наурызда өткен Парламенттің жалпы отырысында Қазақстанның Бас прокуроры 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға байланысты прокуратура органдарына азаптаулар, қатыгездікпен қарау және "*тергеудің заңсыз әдістері*" туралы 301 өтініш келіп түскенін, мұндай өтініштер бойынша 243 қылмыстық іс қозғалғанын мәлімдеді[1]. Біздің білуімізше, көптеген жәбірленушілер қылмыстық сот төрелігі жүйесіне сенімсіздік пен салдарынан қорыққандықтан билік органдарына шағымданған жоқ, сондықтан болжалды бұзушылықтар саны ресми тіркелген шағымдар санынан едәуір асады деп саналады. Мысалы, белсенді Дәулет Мұхажанов "Еркін Еуропа радиосы"/"Азаттық радиосы" (ЕЕР/АР) қазақстандық қызметіне ол полицияға алған жарақаттары туралы арыз жазбағандығын **жеткізді**, себебі ол кінәлілердің жауапқа тартылатынына сенбейді.

Бүгінгі таңда азаптау немесе зорлық-зомбылықтың басқа түрлері туралы мәлімдемелерге байланысты тек **тоғыз лауазымды тұлға** ұсталғаны белгілі; олардың сегізі Ұлттық қауіпсіздік комитетінің офицерлері және бір полиция қызметкері. Азаптаулар қолдануда күдікті немесе айыпталушы басқа лауазымды адамдарға қатысты сотқа дейінгі бұлтартпау шараларын қолдану туралы хабарламалар түскен жоқ.

Құқық қорғаушылардың айтуынша, азаптаудың немесе қатыгездіктің көптеген құрбандары тергеу изоляторларында болған кезде шағым беру механизмдеріне қол жеткізе алмады және көптеген жағдайларда медицина қызметкерлері олардың жарақаттарын тіркемеді. Жәбірленушілер шағым бере алатын жағдайларда, олар сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде әрдайым тіркелмеген.

Тергеу басталған жағдайларда, ол көбінесе тиімсіз болған және көптеген жағдайларда сот-медициналық сараптама жүргізілмеген.

---

[1] 2022 жылғы 17 мамырдағы жағдай бойынша азаптауға қарсы коалиция 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға байланысты 13 жағдайда ерлерге де, әйелдерге де, балаларға да қатысты азаптау және басқа да қатыгездік туралы 164 хабарламаны тіркеді. Оның ішінде 69 іс ҚР ҚК 146-бабы ("Азаптау") бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне (СДТБТ) тіркелді; үш іс 362-бабы ("Қызмет бабын теріс пайдалану") бойынша тіркелді, ал төрт өтініш СДТБТ-де тіркеусіз тергелді.

Осы өтінішті дайындау кезінде билік органдары азаптауға қарсы Коалиция бақылаған сегіз іс бойынша тергеуді жауып тастады, олар қылмыстың жасалғаны туралы дәлелдер таппады деп мәлімдеді. Коалиция бұл шешімдерге шағым түсіреді, өйткені шенеуніктер бұл тұжырымға қалай келгенін және қандай тергеу әрекеттері жүргізілгенін түсіндірмеді.

Осындай жағдайлардың бірі – Батыс Қазақстандағы Орал қаласынан келген **Аслан Жамалиевтің** ісі. 2022 жылдың 4-5 қаңтарына қарағанын түні Асланды қала орталығында бейбіт наразылық акциясына бара жатқан жолда үш полиция қызметкері ұстады, олар оған ешнәрсе түсіндірместен оны көлікке тиеген. Фургонда тағы үш полиция қызметкері Асланды басынан, аяғы мен денесінің басқа бөліктерінен тепкілеген, оның ішінде полиция таяқшасымен ұрып-соғады. Олар сондай-ақ оны қорлап және: "сен қазір өлесің", - деп қорқытады. Орал қ. Полиция басқармасына келгеннен кейін басқа полиция қызметкерлері Асланды екінші қабаттағы Асланның айтуынша, бейнебақылау камераларымен жабдықталған кабинетке апарды. Онда олар оны үйге жібермес бұрын қысым көрсетіп, өзін белгісіз құжаттарға қол қоюға мәжбүр еткені туралы хабарланған. Оған ұялы телефоны қайтарылды, бірақ ондағы барлық ақпаратты өшіріп тастаған. 5 қаңтарда Аслан өзінің жарақаттарын дәрігерге тіркеді, ол оның басы мен мойнында көгеру мен гематомаларды тіркеді. Азаптауға қарсы коалициямен жұмыс істейтін Асланның адвокаты азаптаулар туралы облыстық прокуратураға хабарлады, ол жергілікті сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке өтініш жіберді. Іс ҚР ҚК 146-бабы 2-бөлігі ("Азаптау") бойынша тіркелді. Алайда, үш айдан кейін, 6 сәуірде Аслан прокуратурадан СМС-хабарлама алды, онда бұл қылмыстық іс "қылмыс құрамының болмауына байланысты" тоқтатылды деп хабарлаған. Джамалиевтің адвокатына шешімнің көшірмесі берілмеді және әртүрлі сылтаулармен іс материалдарына қол жеткізуден бас тартылды.

Егжей-тегжейді сот-медициналық сараптаманың болмауы

ҮЕҰ Азаптауларға қарсы коалициясы және АҚХП Қазақстан билігі 2022 жылғы қаңтардағы оқиғаларға байланысты азаптау және қатыгез қарым-қатынастың басқа да нысандары туралы арыздар бойынша егжей-тегжейлі сот-медициналық және психологиялық-психиатриялық сараптамалар жүргізілмегеніне алаңдайды. Көптеген жағдайларда сот-медициналық сараптамалар жүргізілгенімен, біз білетін сараптамалар халықаралық стандарттарға мүлдем сәйкес келмейді. Азаптауларға қарсы коалицияның мәліметтері бойынша сот-медициналық сараптамаларды Коалиция мүқият қадағалап отырған және ресми биліктің сотқа дейінгі тергеулердің бірыңғай тізілімінде тіркелген азаптау және басқа да қатыгездік түрлері туралы 69 істің 52-іне тағайындалған.

Ербол Төреқұлов 2022 жылғы 6 қаңтарда наразылық акциялары кезінде алған қаруын тапсыру үшін полицияға өз еркімен барғанына қарамастан, ол ұсталды және ұсталғандар тобымен бірге қорлауға, ұрып-соғуға ұшырады және Алматы облысының Көксу АІІБ-де үстелдің астында отыруға мәжбүр болды. Полиция қызметкерлері ұсталғандарды тыр жалаңаш шешіндіріп, олардың жыныстық мүшелерінен қан аққанға дейін ұрып-соққан, сонымен қатар олардың кейбіреулерін жыныстық зорлық-зомбылыққа душар етті, оны камераға түсіріп, видеоны жазасын өтеп жатқандар колониясына тарататындарын, демек олардың одан әрі осындай қудалауға ұшырауы мүмкін екенін айтып қорқытқан. Жарақат алғанына қарамастан, ұсталғандарға медициналық көмекке қол жеткізуден бас тартылғаны хабарланды. 24 ақпанда Төреқұлов азаптау туралы шағым түсірді, ал 15 наурызда Сот-медициналық сараптама жүргізілді. МРТ – тексеру Төреқұловтың қабырғасы сынғанын растады. Кейіннен сот-психиатриялық сараптама жүргізілді, бірақ өте үстірт. Тексеру сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет ғимаратында өтті және 15-20 минуттан аспайтын уақытқа созылды. Халықаралық стандарттарға сәйкес мұқият тексеру үшін бірнеше сағат қажет. Маусым айының басында азаптауға қарсы Коалиция жарақаттан кейінгі синдромның болуын және жәбірленушінің дене жарақаттары мен

азаптаулары арасындағы себептік байланысты анықтайтын тәуелсіз сот сараптамасын ұйымдастыра алды.

Анықтама үшін:

26 маусым күні **БҰҰ-ның Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы конвенциясының** күшіне енгенін білдіреді. Қазақстан 1998 жылдан бері Шарттың қатысушысы болып табылады және азаптаулардың алдын алу және оларға қарсы іс-қимыл бойынша тиімді шаралар қабылдауға міндеттенгенімен, бұл заңсыз тәжірибе бұрынғысынша қолданылады және елде кең таралған мәселе болып табылады.

Ресми ақпарат бойынша, Бас прокуратура жыл сайын азаптаулар және қатыгездікпен қараудың басқа да нысандары туралы бірнеше жүздеген өтінішті тіркейді.[2] Кінәлілердің жазасыздығы қалыпты болып қала береді, өйткені барлық істердің тек екі пайызы ғана сотқа жетеді.

Қазіргі азаптау және қатыгездік туралы тергеу жүйесі тиімсіз және сәтті қудалаудың төмен деңгейінің себебі болып табылады. Көптеген жағдайларда мәлімдемелер уақтылы тексерілмейді және тергеу басталған кезде қатыгездік туралы дәлелдер көбінесе көрінбейді. Ресми органдар тәуелсіз тергеу механизмін құрған жоқ, яғни тергеулердің көп бөлігі бейтарап және тиімді жүргізілмейді.

2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар, сондай-ақ Қазақстандағы азаптаулар мен қатыгездіктер туралы қосымша ақпарат алу үшін қараңыз:

АҚХП мен Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық Халықаралық бюроның (АҚЗСҚХБ) бірлескен жарияланымы, *"Қазақстан: 2022 жылғы 10 наурыздағы "Қанды қаңтар" кезіндегі жаппай бұзушылықтар туралы хабарламалар»*:
https://www.iphronline.org/kazakhstan-widespread-violations-reported-during-bloody-january.html

АҚХП және Қазақстанның ҮЕҰ Азаптауларға қарсы Коалициясының бірлескен өтініші, *«Қазақстан: 2022 ж. қаңтар оқиғасынан кейін азаптау құрбандары әділдікке қол жеткізуге тырысады»*:
https://www.iphronline.org/kazakhstan-torture-victims-struggling-to-obtain-justice-after-the-january-2022-events.html

АҚХП және Адам құқықтары және заңдылықты сақтау жөніндегі Қазақстандық халықаралық бюроның (АҚЗСҚХБ) Бірлескен жарияланымы , *«Қазақстан: 2022 ж. қаңтар оқиғасы салдарының жалғасуына орай Азаматтыө кеңістік шектеулі.»*, 2 мамыр 2022 ж.:
https://www.iphronline.org/kazakhstan-civic-space-limited-by-continued-fallout-from-january-2022-events.html

АҚХП-не ашық хат, *«Қазақстанда Құқық қорғау ҮЕҰ-на 2022 жылдың қаңтар оқиғаларына қатысты өзінің жұмысы үшін қысым көрсетілді»*, 2 мамыр 2022 ж.:
https://www.iphronline.org/human-rights-organisation-in-kazakhstan-subjected-to-pressure-over-work-on-january-2022-events-open-letter.html

[2] Қараңыз, мысалы: https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror/press/events/details/622?lang=en